

Universitatea „Babeș – Bolyai”, Cluj – Napoca
Facultatea de Istorie și Filozofie
Catedra de Istorie Modernă

Condiția femeii în societatea românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător științific,
Prof. Univ. Dr. Ioan Bolovan

Doctorand,
Pinca Andra Carola

Cluj-Napoca, 2011

Cuprins

<u>I. Introducere</u>	3
1.1 Decupajul temporal.....	7
1.2 Surse și istoriografia temei.....	8
1.2.1 Descrierea surselor.....	9
1.2.2 Istoriografia temei.....	11
1.3 Considerații privind metoda de lucru.....	17
<u>II. Cadrul general</u>	20
2.1 Dezvoltarea mișcării de emancipare a femeilor în secolul al XIX-lea.....	21
2.2 Dezbateri pro și contra legate de mișcarea de emancipare a femeii	30
2.3 Educația femeii.....	36
2.4 Munca salariată a femeii.....	43
2.5 Evoluția procesului de emancipare a femeii în România (Vechiul Regat).....	60
<u>III. Condiția femeii române în legislația ecleziastică și laică din Transilvania...</u>	72
3.1 Condiția femeii în legislația ecleziastică.....	72
3.1.1 Logodna.....	75
3.1.2 Căsătoria.....	77
3.1.3 Drepturile și îndatoririle soților.....	85
3.1.4 Principala menire a femeii: a fi mamă.....	90
3.1.5 Dizolvarea legăturii matrimoniale.....	96
3.2 Condiția femeii în legislația civilă.....	102
3.2.1 Câteva aspecte legate de condiția femeii în legislație, până în secolul al XIX-lea.....	103
3.2.2 Logodna și căsătoria în legislația laică din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	110
3.2.3 Drepturile și obligațiile soților.....	119
3.2.4 Divorțul.....	122
3.2.5 Situația materială a femeii.....	126
3.2.6 Dota și dotalițiul.....	128
3.2.7 Moștenirea.....	131
3.2.8 Condiția femeii în Codul Civil Român.....	132

<u>IV. Femeia și familia în satul românesc din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</u>	140
4.1 Nașterea.....	143
4.1.1 „În altă stare”.....	143
4.1.2 Nașterea și botezul.....	149
4.1.3 Atitudinea față de copii.....	158
4.2 Căsătoria.....	165
4.2.1 Atitudini premergătoare căsătoriei.....	165
4.2.2 Formarea familiei.....	174
4.2.3 Divorțul și recăsătoria.....	197
4.3 Imaginea femeii.....	211
4.3.1 Bărbat /vs/ femeie.....	211
4.3.2 Corpul feminin și sexualitatea femeii.....	214
4.3.3 Viața domestică a femeii.....	221
<u>V. Educația femeii</u>	231
5.1 Privire generală asupra sistemului de educație feminin din Transilvania.....	231
5.1.1 Diferența educației în funcție de sexe.....	232
5.1.2 Necesitatea educației feminine.....	234
5.1.3 Educația potrivită pentru o fată.....	235
5.1.4 Educația în mănăstiri, pensioane, educația privată.....	237
5.1.5 Necesitatea înființării școlilor românești pentru fete.....	239
5.2 Școala de fete din Blaj.....	243
5.3 Reuniunea Femeilor Române, Școala de fete și Internatul Orfelinat din Brașov	250
5.4 Școala civilă de fete de la Sibiu (a Asociațiunii).....	259
<u>VI. Implicarea femeii în susținerea mișcării de emancipare național-politică a românilor transilvăneni</u>	269
6.1 Războiul pentru independența României.....	270
6.2 Emilia Rațiu și implicarea femeilor în susținerea mișcării memorandiste.....	280
6.3 Femeia română din Transilvania și sprijinul acordat în timpul primului război mondial.....	286
6.4 Modalități cotidiene de susținere a mișcării național-politice de către femei.....	290
<u>VII. Concluzii</u>	307
<u>VIII. Surse și bibliografie</u>	315

CUVINTE – CHEIE: femeie, condiția femeii, căsătorie, divorț, legislație matrimonială, mediul rural, educație feminină, Transilvania, secolul al XIX-lea

Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, familia, cu multiplele ei aspecte ce țin de aceasta a ajuns să ocupe un loc privilegiat în câmpul investigațiilor cercetătorilor din diverse domenii socio-umane.

S-au scurs doar câteva decenii de când istoricii au început să-și aplece preocupările și asupra oamenilor de rând. Această încercare într-o anumită măsură, poate fi considerată o opoziție față de concepția care domina până atunci istoriografia, potrivit căreia istoria aparține numai personalităților excepționale și unor mari evenimente istorice. Însă în umbra acestora a stat mereu mulțimea lipsită de individualitate. Lucien Febvre considera că istoria trebuie să se focuseze pe oameni, spunând că istoria este o știință a omului, o știință a trecutului uman și nu o știință a lucrurilor și conceptelor.

Dezvoltarea cercetării istoriografice cu privire la domeniul istorie familie a atras atenția asupra unor aspecte neglijate până atunci, care au devenit la rândul lor subiectul unor cercetări distincte. Este și cazul istoriei femeii, domeniu care datorează ceva, dacă putem spune așa și celor care inițial au investigat doar asupra familiei.

Condiția femeii în societatea românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se vrea a fi în primul rând o teză de sinteză, prin raportare la stadiul actual al cercetărilor. Noutatea constă tocmai în faptul că lucrarea încercă să ofere o privire de ansamblu asupra unui subiect care prezintă interes pentru istoriografie. O sinteză despre subiectul abordat de noi lipsește, din păcate, putându-se sublinia existența unei pete albe în istoriografie, ambiția principală a lucrării de față fiind aceea de a prezenta în mod sistematic o temă care merită evident toată atenția.

Decupajul cronologic al tezei de față acoperă un spațiu generos de 50 de ani, concret a doua jumătate a secolului al XIX-lea, teza cuprinzând în același timp și referințe legate de secolul al XX-lea. Secolul al XIX-lea și prima jumătate a celui următor reprezintă un val de revanșă feminină, după atâta istorie fără femei. Cu toate acestea însă, doar în literatură personajele ilustrează pregnant emanciparea (și nu doar în înalta societate, ci și în lumea burgheză și mic-burgheză) pentru că în viața instituțională, științifică, intelectuală femeia rămâne undeva la margine. Dar oricum ar fi, secolul al XIX-lea a adus cu sine în societatea din Transilvania, ca și în majoritatea țărilor Europei și America apariția acelei „epidemii larg răspândite” (după expresia lui Viktor Roth) și anume mișcare de emancipare a femeilor. În

toate țările unde aceasta s-a manifestat ea a cunoscut forme de manifestare asemănătoare (asociații, cluburi, ligi feminine), dar a evoluat în ritmuri diferite de la un context cultural la altul.

Interval abordat de noi corespunde unei perioade de o importanță capitală pentru evoluția condiției femeii române din Transilvania din punct de vedere juridic – este perioada în care asistăm la implementarea în teritoriul transilvănean a două acte normative de o importanță majoră: Codul Civil Austriac la începutul perioadei studiate, respectiv căsătoria civilă la sfârșitul perioadei avute în vedere – din punctul de vedere al educației feminine – asistăm la apariția și creșterea numărului de școli de fete – sau din punctul de vedere al implicării femeii în susținerea cauzei naționale. A se vedea cu precădere activitatea reuniunilor de femei pe acest plan, reuniuni care își fac apariția tot în perioada asupra căreia ne aplecăm în cercetarea noastră.

În privința surselor primare, și anume documentele de arhivă trebuie făcută mențiunea încă de la început că pentru subiectul abordat de noi informațiile sunt relativ disparate și nu foarte ușor de identificat. Sursele primare folosite în lucrarea de față ar putea fi împărțite în trei categorii:

a) fonduri ale unor protopopiatelor și episcopii ortodoxe sau greco-catolice. Documentele din cadrul acestor fonduri, în marea lor majoritate procese de divorț au fost folosite cu precădere în al patrulea capitol al lucrării, documente care au fost utile în încercarea noastră de a zugrăvi imaginea femeii în satul românesc din Transilvania în cadrul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea;

b) fonduri ale unor reuniuni de femei române și fondul *Reuniunii Femeilor Române din Brașov*, cele dintâi utilizate în special în ultimul capitol al lucrării, oferindu-ne date despre modalitățile prin care femeile române au încercat să susțină mișcare de emancipare național-politică a românilor din Transilvania. Fondul *Reuniunii Femeilor Române din Brașov* a fost utilizat în al cincilea capitol al lucrării, capitol dedicat educației feminine, el fiind o sursă bogată de informații pentru școala de fete din Brașov deschisă și susținută de respectiva reuniune;

c) în fine ultima categorie de surse de arhivă este reprezentat de documentele din fondurile *Liceul de fete român unit „Sf. Ecaterina” Blaj* sau *Școala civilă de fete (ASTRA) Sibiu* și fondul *Astra*. Documentele din fondurile amintite au fost utilizate în cel de-al cincilea capitol al lucrării, oferindu-ne informații inedite despre școala de fete din Blaj respectiv școala civilă de fete din Sibiu.

O bogată sursă de informații o constituie publicațiile oficiale ale reuniunilor de femei, cum sunt de pildă statutele acestor organizații, listele de membrii, rapoartele, dările de seamă periodice sau bilanțurile contabile ale asociațiilor. O altă sursă extrem de generoasă în informații, chiar dacă nu întotdeauna exacte sau esențiale este reprezentată de presă. De asemenea, tot în această categorie a surselor trebuiesc amintite și tratate de drept civil sau ecleziastic, ori lucrări de drept canonic ale unor autori ca Ioan Rațiu, Petru Maior, Iosif Pop Szilagy de Băsești sau Andrei Șaguna.

Interesante sunt și textele autoarelor sau autorilor care la un moment dat încep să reflecteze asupra activităților publice ale femeilor, considerându-le manifestări ale unui fenomen cu istorie proprie. Una dintre problemele principale care a preocupat femeile de toate naționalitățile din Transilvania, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX a fost cea a educației și pregătirii profesionale a fetelor. Textele diverșilor autori și autoare relatează stări de fapt, incluzând viziuni feminine și masculine asupra posibilităților și importanței educației fetelor și a pregătirii lor pentru diversele profesii. Autorii și autoarele pledau în special pentru dezvoltarea unor direcții profesionale considerate potrivite pentru femei, așa-numitele ocupații natural feminine precum îngrijirea și educația.

Istoriografiile mondiale, în special cea franceză, care deține pionieratul în acest domeniu, au înțeles că încercarea de reconstituire a istoriei este imposibilă fără o apropiere mai complexă de personajul central al scenei istorice și anume individul. Dar pentru acest lucru este necesară cunoașterea celor mai importante momente din viața acestuia și anume nașterea, căsătoria și moartea. În acest sens de un ajutor neprețuit ne sunt lucrările din istoriografia universală, unele dintre ele traduse și în limba română, altele doar în original. Printre acestea putem aminti ampla lucrare *Istoria vieții private*, coord. Philippe Ariès, Georges Duby, București, 1997; *Amor și sexualitate în Occident*, coautori Philippe Ariès, Jean Bottero, Guy Chaussinand-Nogaret, București, 1994; *Images de la femme dans la société*, sous la redaction de Paul Henry Chombart de Lauwe, Paris, 1964; *Histoire mondiale de la femme* publiée sous la direction de Pierre Grimal; Jack Goody, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, Iași, 2003, etc.

Referitor la istoria femeii române în general, istoriografia de până în 1990 abordează acest subiect dintr-o perspectivă exclusiv cantitativă, ce socotește femeile importante prin numărul lor sau dimpotrivă, prin unicitatea manifestării feminine într-un domeniu sau altul, atunci când analiza nu suferă pur și simplu influența până la saturație a ideologiei oficiale a regimului comunist. Începuturile și istoria mișcării de emancipare a femeilor române erau insuficient cercetate, ceea ce a făcut ca bogata literatură feministă de dinainte de 1948 să fi

rămas în mare parte nevalorificată. Studiile publicate, îndeosebi în deceniile șapte – nouă ale secolului XX, acordau o atenție cu totul disproporționată organizațiilor de femei socialiste și firește, în primul rând comuniste. Cu toate acestea, nu putem trece mai departe fără a aminti niște nume ca Eugenia Glodariu, Achim Valeriu, Mircea Băltescu, Rodica Herlo sau Viorel Faur, care cu toate restricțiile cunoscute în epocă au reușit să depășească modul relativ limitat al cercetărilor, realizând niște studii demne de luat în seamă pentru subiectul abordat de noi.

După 1989 preocupări pentru domeniul istoriei familie s-au înregistrat și în rândul cercetătorilor români. Am putea spune că în ultimii ani și în istoriografia românească lucrurile au prins parcă să se miște. Au apărut lucrări, sinteze, din care femeia nu lipsește. Aici trebuie amintite în primul rând lucrările semnate Constanța Ghițulescu, Ștefana Mihăilescu, Sultana Craia, Alin Ciupală sau Simona Stiger, autori pe care chiar i-am putea considera pionierii cercetărilor despre femei în istoriografia românească. De asemenea trebuie amintit ajutorul neprețuit dat de lucrările istoricilor clujeni Sorin Mitu sau Toader Nicoară. Apoi de o importanță deosebită pentru istoriografia românească o au și istoricii demografici clujeni, iar aici trebuie amintiți în primul rând Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan, autori care reconstituie familia românească din Transilvania din perioada secolului al XIX-lea și până la primul război mondial. În fine nu putem trece mai departe fără a aminti aici importante studii din aceeași categorie semnate Mircea Brie, Adriana Florica Muntean, Loredana Stepan, Florin Valeriu Mureșan, Dana Emilia Burian, Carmen Hulața-Mihalache, etc.

Toate aceste nume nu demonstrează altceva decât faptul că, contribuțiile istoriografice românești sunt tot mai consistente și demonstrează o acoperire din ce în ce mai bună a subiectelor legate de generoasa temă a femeii,

Problematika femeii este, așa cum am mai menționat, un domeniu de cercetare relativ nou pentru istoricul român, domeniu situat la limita dintre istoria mentalităților colective, antropologie socială și demografie. Iată de ce atunci când ne referim la metodologia de lucru utilizată vorbim de pluridisciplinaritate, în virtutea convingerii istoricului francez Marc Bloch că tocmai frontiera dintre științe este locul unde se fac marile descoperiri. Astfel, diversele științe de frontieră împrumută istoriei instrumente de analiză și elemente de problematizare: sociologia vine cu globalitatea, psihologia impune studierea mentalului colectiv iar etnologia aduce în prim planul cercetărilor evenimentele banale din cotidian. Mai ales dat fiind faptul că marea majoritate a populației din Transilvania era reprezentată de cei din mediul rural am apelat în cercetarea noastră și la etnologie, care ne permite o incursiune puțin mai adâncă în intimitatea vieții cotidiene. Astfel, că este absolut necesar ca disciplinele să interacționeze între ele pentru a putea oferi o interpretare cât mai complexă a problematicii și a nu dezvolta

doar o cercetare empirică. De-a lungul istoriei sale relativ scurte, dar cu o producție științifică cu atât mai spectaculoasă, studiile despre femei s-au situat întotdeauna la răscrucea dintre discursul intra și interdisciplinar.

Din punct de vedere structural, teza de față este împărțită în 5 capitole la care se adaugă un capitol introductiv și unul conclusiv.

I. Prin *Introducere* am încercat pe lângă câteva precizări legate de decupajul temporal cu care am operat, să oferim pe de-o parte și o privire de ansamblu asupra surselor care ne-au fost de folos în cercetarea noastră iar pe de alta am considerat că prezentarea stadiului actual al cercetărilor istoriografice cu privire la tema noastră (cercetări atât din istoriografia universală cât și din cea românească) este o condiție esențială pentru orice lucrare, precizări fără de care nici un studiu nu ar putea porni mai departe. În fine tot în capitolul introductiv am încercat să definim și metodele utilizate în demersul nostru, lucru nu foarte ușor de realizat, dat fiind faptul că tema abordată de află undeva la frontiera dintre științe.

II. Primul capitol efectiv din corpul tezei – *Cadru general* – este menit să ofere o privire de ansamblu asupra mișcării de emancipare a femeilor atât pe continentul european cât și pe cel nord-american (vorbim de Statele Unite ale Americii mai exact). Paginile acestui capitol au fost dedicate unor subiecte legate de dezvoltarea mișcării, discuțiile în contradictoriu care au existat de-a lungul perioadei abordate, aspecte legate de educația și munca femeii. De asemenea, tot în paginile acestui capitol am încercat să trasăm și câteva linii ale mișcării pentru obținerea dreptului de vot pentru femei. Nu în ultimul rând, un subcapitol este dedicat mișcării din România (Vechiul Regat), unde de asemenea găsim similitudini cu restul Europei, chiar dacă se poate constata un anumit decalaj temporar între continent și România, cât și o moderație a revendicărilor și un progres mult mai lent al mișcării.

III. Cu al treilea capitol intrăm practic în analiza subiectului propriu-zis asupra căruia am decis să ne aplecăm. *Condiția femeii române în legislația laică și ecleziastică din Transilvania* este așa cum reiese și din titlu, capitolul care încearcă să analizeze norma de drept – și anume legislația – cu mențiunea că în perioadă studiată era absolut necesară analiza atât a legislației ecleziastice cât și a celei laice, iar aceasta în primul rând datorită strânsei colaborări dintre stat și biserică. Comparând textele canonice ale Bisericii cu actele normative ale statului, putem observa o influență reciprocă în ceea ce privește legislația referitoare la viața de familie. În cadrul acestui capitol au fost analizate aspecte ca logodna, căsătoria, drepturile și îndatoririle soților, (cu mențiunea că „datoria sacră” a femeii și anume maternitatea a fost tratată într-un subcapitol separat), sau desfacerea legăturii matrimoniale, toate aceste aspecte privite din punctul de vedere al bisericii, în timp ce din legislația civilă

am încercat să extragem și să prezentăm pe lângă informații legate de logodnă, căsătorie sau divorț și chestiuni referitoare la drepturile și obligațiile soților, la situația materială a femeii (exceptând dota – tratată într-un subcapitol separat) sau la moștenire. De asemenea am considerat utilă și prezentarea câtorva prevederi din Codul Civil Român referitoare la femeie, într-un subcapitol aparte pentru a putea face mai ușor o comparație între situația femeii în legislația din Transilvania și situația acesteia în dreptul civil din Vechiul Regat, mai ales că există diferențe notabile, Codul Civil Român având prevederi mult mai restrictive cu privire la drepturile femeii.

IV. Datorită faptului că în perioada avută în vedere populația din mediul rural reprezenta mai mult de 90% din totalul populației din Transilvania (1869 – 91,1%; 1890 – 90,3%) am considerat necesar ca un capitol din teză să fie dedicat acestui segment de populație, capitol care se intitulează *Femeia și familia în satul românesc din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Acest capitol este împărțit la rândul lui în trei mari subcapitole, fiecare dintre ele conținând la rândul lor mai multe subtitluri. În realizarea acestui capitol pe lângă sursele tradiționale ale istoricului, apelul la etnologie a apărut absolut necesar în special în realizarea primului subcapitol care oferă informații despre sarcină, naștere, botez sau atitudinea față de copii iar aceasta din cauză că multe dintre obiceiurile și superstițiile legate de perioada premergătoare nașterii, de nașterea în sine sau de botez ne duc cu gândul la o lume arhaică, a cărei complexitate s-a transmis de-a lungul veacurilor până în zilele noastre. În perioada studiată, căsătoria rămânea în continuare în mare parte motivată de considerente economice, fiind o „afacere” în care mirii și în special mireasa nu prea aveau în mod real un cuvânt de spus. Cu toate acestea însă, acum încep să apară, și unele modificări sensibile ale acestui comportament, putând spune că în această perioadă asistăm și al apariția căsătoriei din dragoste. Datorită autorității soțului asupra soției, maltratarea ei de către soț era un fapt destul de întâlnit. Bătăile conjugale ca măsuri înțelepte de menținere a armoniei conjugale erau aproape firești în viața cotidiană a cuplului, în special cuplul din mediul rural. Posibilitatea de apărare a femeii în fața furiei masculine este extrem de limitată. Alternativele sunt două: divorțul sau separația de pat și masă, iar cealaltă, mult mai spirituală ține de bunăvoința divină, la care femeia face apel în majoritatea cazurilor. Deși legislația civilă admite divorțul pe motiv de maltratare fizică, dreptul canonic, care consfințește în fapt separația chiar după introducerea căsătoriei civile, admite cu mare greutate și-n cazuri extrem de grave acest motiv ca argument al divorțului. Divorțul era soluția finală atunci când într-un cuplu lucrurile nu mai puteau fi îndreptate. Procedura era foarte complicată, ceea ce făcea ca un proces de divorț să dureze și câțiva ani buni; și exista posibilitatea ca în final cererea să nu fie acceptată iar cei

doi să fie obligați să trăiască împreună în continuare. Motivele de divorț erau diverse, cele mai des întâlnite fiind: adulterul, concubinajul, sila (unul dintre parteneri fusese obligat de părinți să încheie respectiva căsătorie), traiul rău, „ura neînvingătoare sau nedumerită și sila”, etc.

V. Al cincilea capitol al lucrării de față – *Educația femeii* – încearcă să facă mai întâi o analiză generală a învățământului feminin românesc din Transilvania prezentând alternativele pe care le avea o fată dacă dorea să devină „știutoare de carte” dar și ce însemna o educație potrivită pentru o fată. De asemenea, acum începeau să se audă tot mai des voci care considerau ca fiind absolut necesară atât educarea fetelor cât și înființarea de școli românești pentru acestea. Școli cu predare în limba română erau destul de puține, astfel că se simțea tot mai acut nevoia înființării unor asemenea instituții. Sarcina aceasta va fi asumată în mare parte de reuniunile de femei (atât școli superioare cât și școli elementare pentru fete) împreună cu Astra, un ajutor în plus în această privință dând atât cele două biserici ale românilor. Intelectualitatea română sublinia în mod constant că era nevoie de școli în limba română pentru fete evocând de asemenea și „pericolele” care la „pândesc” pe fete în școlile cu altă limbă de predare. În primul rând prin aceste școli străine nu se putea desfășura opera de educație națională, fetele ieșeau de acolo cu idei confuze și lipsite de spirit național, vorbeau limba maternă rău, stâlcit și nici cu scrisul în limba română nu stăteau mai bine.

În a doua parte a acestui capitol am ales pentru exemplificarea sistemului educațional trei școli (una confesională, una înființată și susținută de o reuniune de femei și una înființată și susținută de către Astra) respectiv Școala de fete din Blaj, cea din Brașov, care pe lângă internat a înființat în 1893 și un orfelinat și Școala civilă de fete din Sibiu.

VI. În fine, ultimul capitol al acestei lucrări – *Implicarea femeii în susținerea mișcării de emancipare național-politică a românilor transilvăneni* – încearcă să facă o trecere în revistă a aportului adus de femei în susținerea luptei românilor pentru emanciparea politică și națională. Încadrată în curentul general revendicativ ce se manifesta în Europa secolului al XIX-lea, mișcarea femeilor române din Transilvania a avut un caracter diferit datorită condițiilor existente în Transilvania. Așa se explică de ce lupta lor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu a avut drept scop principal obținerea libertăților democratice (dreptul de vot, de asociere, al întrunirilor, etc.) ci s-a axat mai ales pe rezolvarea unor probleme specifice Transilvaniei, mișcarea lor primind un pronunțat caracter național. Fără a neglija latura social-educativă, exprimată în activitatea reuniunilor de femei create în multe centre ale Transilvaniei, în acțiunea acestora accentul s-a pus pe lupta național politică. Femeile nu s-au limitat numai la exprimarea admirației față de lupta fruntașilor politici, ci au participat activ la acțiunile acestora. Deși statutele reuniunilor de femei nu înscriau obiective cu caracter politic

și reuniunile au evitat angajarea fățișă pe terenul luptelor politice pentru a evita represiunea autorităților, nu au lipsit momentele cu implicare deschisă, care coincid cu evenimentele cruciale din istoria națiunii. Femeile s-au implicat activ în mișcarea memorandistă, făcând inclusiv propagandă în străinătate pentru cauza memorandistă. Ele au susținut și efortul de război în timpul primului război mondial. Femeile din Transilvania s-au implicat și în acțiunile întreprinse de regatul României, susținând atât financiar cât și cu ajutoare materiale armata română în timpul războiului de independență. De asemenea femeile au luptat și pentru apărarea limbii române ca limbă de cultură, în școală, biserică, etc.

VII. În *Concluzie* chiar dacă la o primă vedere am fi poate tentați să afirmăm că nu au apărut schimbări notabile în modul de viață al femeii (iar aceasta în special dacă privim către mediul rural) dacă realizăm o cercetare mai în profunzime putem spune că secolul al XIX-lea a însemnat pentru femeie și condiția ei un important pas înainte. Este secolul care aduce cu sine ieșirea femeii din spațiul îngust al familiei iar aceasta prin creșterea numărului de fete instruite sau prin reuniunile de femei care au constituit un puternic mijloc de solidaritate românească pe linie feminină, meritul lor constând în special în legăturile pe care le-au făcut între femeile din toate categoriile sociale.

Chiar dacă femeie continuă să trăiască într-un sistem de convenții și constrângeri care îi permanentizează statutul de personaj secund, mână autoritară a bărbatului rămânând elementul central al familiei, iar egalitatea dintre bărbat și femeie încetează prin subordonarea elementului cel mai slab celui mai puternic, nu putem să nu remarcăm cum timid la început, dar într-o manieră crescândă, femeile refuză să mai fie tratate astfel și ele sunt cele care inițiază separarea de soțul violent, intentând divorțul. Dacă la început cererile le erau refuzate, cu timpul ele sunt acceptate și datorită schimbărilor care au loc în societate, a modernizării economice sau datorită evenimentelor care au loc pe întregul continent, dar și în afara lui.

Am încercat în lucrarea de față să punctăm unele aspecte legate de condiția femeii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fără să avem pretenția că am realizat o imagine perfectă, completă sau definitivă. Având în vedere complexitatea unui asemenea subiect, considerăm că este imposibil ca într-o teză să putem atinge toate aspectele acestei problematice. Așadar lăsăm drumul deschis pentru cei care vor dori să exploreze în continuare subiectul bogat și complex al condiției femeii și avem speranța ca în curând cu ajutorul studiilor realizate de cercetătorii care se apleacă și se vor apleca asupra acestui subiect să obținem o imagine cât mai completă și cât mai complexă privind femeia din Transilvania.